

Katarina Štebe

NEENAKOSTI STARIH LJUDI V SODOBNIH ZAHODNIH DRUŽBAH KOT PREDMET SOCIALNE GERONTOLOGIJE

IZVLEČEK: Članek predstavlja dosedanja teoretiziranja družbenih vidikov staranja socialne gerontologije in pomen najnovejšega spoznavnega težišča, raznovrstnosti staranja, za razumevanje neenakosti starih ljudi. V pregledu literature vrednotimo razumevanje raznolikosti starih ljudi različnih družboslovnih intelektualnih tradicij z vidika družbene neenakosti v modernih državah blaginje, ki so na izzive staranja prebivalstva v zadnjem obdobju začele odgovarjati s politiko aktivnega staranja. Kritika te politike je pojasnjevanje makroravni izkušnje staranja kritične struje, saj izpostavlja, da so različnosti starih ljudi vezane na vprašanja družbene pravičnosti. Ugotavljamo, da kritična struja v postindustrijskih zahodnih družbah staranja 21. stoletja s svojimi teoretiziranjmi prispeva k temu, da zaloga vednosti gerontologije prispeva h krepitvi moči te družbene skupine in bolj kakovostni starosti vseh, tudi marginalnih družbenih skupin.

KLJUČNE BESEDE: teoretiziranje družbenih vidikov staranja, družbena neenakost, moderna država blaginje, aktivno staranje, kakovostna starost.

Inequality between old people in Western society as the subject of social gerontology

ABSTRACT: The purpose of the article is to give an overview of the theoretical development in social gerontology. In the interdisciplinary field of different paradigms, the most recent bring to the fore the heterogeneity of ageing and therefore the issues of solidarity and social inequality. Through our analysis of established explanations of the social aspects of ageing we expose the role of the theoretical perspectives developed in sociology for understanding the diversity of old age and the experiences of it. The main focus is on questions of social inequality in the modern welfare state, which in recent times has been responding to the challenges of an ageing population with a policy of active (productive) ageing. In seeking to answer these questions at the macro level, the most recent critical gerontology exposes the fact that the diversity of old people is tied to issues of social justice. In a field that sees itself as an advocate for old people in ageing post-industrial societies, this critical strand is accumulating knowledge that helps empower this social group and supports even marginal social groups in these populations in achieving a quality life in old age.

KEYWORDS: cumulative development of theory, social aspects of ageing, social inequality, modern welfare state, successful ageing, quality of life in old age

1. Uvod

Staranje prebivalstva je tema, ki je v zadnjih desetletjih postala ena od osrednjih tem tako v družboslovnem raziskovanju kot tudi v političnem delovanju. V družboslovne obravnave tega pojava je zajetih več vidikov, ki pa nimajo enotnega teoretičnega izhodišča. K preučevanju različnih pristopov spodbuja v novejšem času vedno več znakov krize in ogroženosti socialne države, ki je izredno pomembna urejevalka sistema blaginje v (post)industrijskih družbah (več o tem glej na primer v Estes in Phillipson 2002).¹

Splošno strinjanje raziskovalcev, strokovnjakov, politikov in družbenih skupin je, da je staranje del življenjskega poteka, a pri opredeljevanju, zlasti v družboslovnih disciplinah, denimo v določanju, kot je npr. kaj je normalno staranje, kdo je odgovoren za (ne)uspešno staranje posameznikov oz. za dobro starost, kakšno je razmerje med javnim in zasebnim upravljanjem staranja in starosti itd., te enotnosti ni (Estes in dr. 2003: 8).

Z zornega kota teoretiziranj pristopov se ta različnost kaže npr. v usmerjanju spoznavnega zanimanja na mikroraven (posamezna oseba kot samourejevalni sistem *per se*) ali makroraven (s težiščem na družbenostrukturalnih dejavnikih določanja položaja in vloge starih ljudi) (Bengtson in dr. 1997; Marshall 1996), v zadnjem času pa tudi na napetost razmerij med posameznikom in družbo (Biggs in dr. 2003: 5, 6) ter v perspektivah – normativni, interpretativni ali kritični (Hendricks 1992; Marshall 1996; Phillipson 1998). Vendar se kljub vsej teoretski razdrobljenosti zaloga znanja na tem področja kopiči po enotnih spremenljivih težiščih: od staranja kot osebnega in družbenega »problema« prek spoznavanja »normalnega« staranja do »raznovrstnosti«² staranja, kot ugotavlja Suzzane Kunkel (2003). Ta enotnost je podlaga, da lahko različnosti zornih kotov razumemo kot prispevek k našemu razumevanju pojava (Putney in dr. 2005: 96), ne pa kot oviro pretoka idej (razpravo o tem glej na primer v Katz 2006; Dannefer 2011). Ima pa ta enotnost zaradi vzpostavitve kritične struje v socialni

-
1. Socialna gerontologija preučuje dva vidika človeškega staranja, psihološkega in družbenega (tretji, biološki, je predmet biogerontologije). Sicer pa je gerontologija širok pojem, saj gre na eni strani za interdisciplinarno vedo, ki združuje naravoslovne (npr. biologijo, medicino) in družboslovne vede (sociologijo, psihologijo, ekonomijo, politologijo), vključuje pa tudi področje humanistike in stroki, tj. socialno delo in zdravstvo.
 2. Pojma raznovrstnost (*heterogenity*) in raznolikost (*diversity*) staranja je v najsplošnejšem smislu možno razumeti kot sopomenki. Pojma se med sabo delno prekrivata in prepletata, vendar je smiselno razlikovanje med njima, in sicer po Toniju Calasantiju (1996: 148) tako, da heterogenost razumemo kot variabilnost znotraj populacije, izraz pa se kot **širši** pojem uporablja v primerih nasprotovanja starizmom ali starističnim stereotipom (npr. stereotipi za skupino starih ljudi ne veljajo za nekatere ali večino posameznikov ali posamezniki »se starajo« z različno hitrostjo); pojem raznolikost je na drugi strani omejen na odnose med družbenimi skupinami glede na prepletenost njihovih položajev in moči.

gerontologiji še en, sicer bolj posreden prispevek, tj. da ozavešča avtorje gerontoloških raziskav o političnosti njihovih zornih kotov in vprašanj, na katera odgovarjajo (Wilson 2001), saj – kot kažejo feministična teoretiziranja avtoric, kot so npr. Toni Calasanti (1996), Ann McMullin (2000), Carroll L. Estes (2006) in tudi širše, v Sloveniji npr. Maca Jogan (2001, 2014) – je to pri preučevanju družbenih skupin, ki so predmet večplastne neenakosti, nujno, če naj bi jim odkritja (razkritja) moderne znanosti izboljšala življenjske možnosti.

Socialna gerontologija zaradi vključevanja različnih epistemologij in perspektiv v času svoje zgodovine danes uspe pokazati na raznovrstnost izkušnje poznejšega življenja v zahodnih postindustrijskih družbah, ki jo povezuje z naslednjimi trendi: (1) Daljše življenje posameznikom omogoča, da razvijejo bolj jasno sliko o tem, kdo mislijo, da so. (2) Življenje generacij v sodobni družbi so v primerjavi s preteklostjo izpostavljena več kulturnim potem. (3) V starosti se izrazijo v letih življenja nakopičene prednosti/prikrajšanosti (Biggs in Daatland 2006: 1). »Vsi ti trendi širijo paleto izkušenj staranja v današnji družbi – dobrih in slabih« (prav tam). Da je zato pri gerontoloških spoznavanjih izkušenj staranja vedno potrebno tudi njihovo vrednotenje, ki ga omogoča eksplicitno teoretiziranje, pa je ideja, ki jo zagovarja npr. tudi Vern L. Bengtson s sodelavci (2009). Se pa s to idejo kritični avtorji socialne gerontologije v svojih teoretiziranjih staranja že vse od konca 1970. let navezujejo na druga teoretično bolj razvita področja humanistike in družboslovja (Baars in dr. 2013; Hagestad 1999; Katz 2006). Tako npr. razkrivajo, da raznovrstnost staranja, ki se v starosti izrazi kot raznolikost med enako starimi posamezniki (znotraj ene starostne kohorte), ni zgolj posledica osebnostnih različnosti in na teh osnovanih izbira posameznikov, ampak je tudi rezultat družbenih struktur (npr. institucij izobraževanja, trga dela, zdravstva); tako je tudi vprašanje družbene neenakosti (Dannefer 2011). Pa tudi, da so starostna razmerja v industrializiranih kapitalističnih družbah eno izmed razmerij moči (McMullin 2000), katerih značilnost je, da diskriminirajo stare na račun nestarih, za kar je zdravnik Rober Butler leta 1968 iznašel termin *starizem* (*ageism*).³ Kritične analize področja ga ne zaznavajo samo v glavnih teoretskih usmeritvah, ampak tudi v kritični struji (Estes 1993; King in Calasanti 2006). Z drugimi besedami: pristopi, ki teoretizirajo družbene vidike staranja v navezavi na družbeno teorijo, širše razkrivajo, da pristopi, ki niso občutljivi za vprašanja (družbene) pravičnosti, podpirajo družbeni starizem. Na skupek znanja socialne gerontologije se zato v prispevku usmerjamo z vprašanjem, kako pristopi dveh struj – ena se razvija na epistemologiji pozitivizma in normativne znanosti (Putney in dr. 2005: 95, 96), druga pa na epistemologiji hermenevtike in kritičnih teorij – avtorjev, kot so Karl Marx, Antonio Gramsci, Jürgen Habermas (Estes in dr. 2003: 17–23), pojasnjujejo kopičenje prednosti/prikrajšanosti v življenjskem poteku posameznikov in/ali družbene in kulturne različnosti pri starih ljudeh.⁴

3. Namen Butlerja kot člana gibanja za pravice starih ljudi v ZDA je, da se na ta način pozornost širše javnosti obrne na predsodke o starih ljudeh in opozori na njihove posledice za izkušnjo starosti (Bytheway 1995: 28–30).

4. Tipologij pristopov je več. Tu navedena delitev Bengtsona s sodelavci ločuje pristope po namenu preučevanja: napovedovanje in nadzor vs. razumevanje in pomen (Bengtson in dr.

Za odgovarjanje na to vprašanje smo izbrali raziskovalno metodo tradicionalnega (vs. sistematičnega) pregleda literature po modelu hermenevitičnega kroga (Boell in Cecez-Kecmanovic 2014; Hart 1998). S tem pristopom lahko to interdisciplinarno področje vednosti predstavimo tako z vidika uveljavljenih pogledov in ciljev kot z ovrednotenjem njegove nakopičene zaloge znanja z odgovarjanjem na vprašanje, kako je dozrajše raziskovanje prispevalo k izboljšanju kakovosti življenja v starosti in k zmanjševanju (omejevanju) »problemov« staranja, dveh temeljnih ciljev gerontološke »znanosti« (Putney in dr. 2005: 90). Prek portala DiKUL smo v elektronski bibliografski bazi ProQuest Central in v portalu z e-znanstvenimi revijami ScienceDirect naredili izbor prispevkov, ki obravnavajo razvoj teoretiziranja socialne gerontologije. Za iskanje smo uporabili ključne besede družbeni vidiki staranja, socialna gerontologija, kritična gerontologija, kakovost življenja v starosti, raznovrstnost staranja. Na podlagi te analize je bila potrjena ugotovitev, do katere so prišli tudi drugi avtorji (npr. Dannefer 2006; Holstein in Minkler 2003; Kunkel 2003), da je prišlo do premika s predpostavk o homogeni starosti na predpostavke o njeni heterogenosti in/ali s pojmovanja staranja kot procesa propadanja in slabljenja na »pozitivno« staranje. Ker je eden izmed ciljev tega prispevka ovrednotiti ta premik s sociološkega vidika (oz. izpostaviti spremembo razumevanja družbene integracije in družbene neenakosti), smo z Boolovim in fraznim iskanjem, ki ga omogoča ScienceDirect, ta izbor omejili s ključnimi besedami starizem, družbena neenakost, družbena integracija.

Prispevek odgovarja na dve povezani vprašanji: (1) kakšno vlogo imajo vodilne predpostavke teoretiziranja družbenih vidikov staranja na razumevanje raznovrstnosti izkušnje starosti; (2) kako spremembe razumevanja staranja socialne gerontologije vplivajo na njeno vlogo zagovornika starih ljudi v postindustrijskih zahodnih družbah, saj je kritika njenih (socialnogerontoloških) pojasnjevanj predmeta spoznavanja med drugim tudi, da pogosto zgolj podpirajo družbeni starizem v zahodnih družbah (npr. Boudiny 2013; Calasanti in Slevin 2001; Walker 2012). Tako usmerjena analiza omogoča kritično izpostaviti nove družbene podobe starosti, ki jih obe struji nakazujeta v okviru bolj pozitivnega pristopa k staranju oz. spoznavnega težišča, imenovanega uspešno staranje (najdemo ga tudi pod pridevniki zdravo, dobro, aktivno, produktivno) (o tem na primer v posebni tematski številki *Successful Aging* znanstvene revije *The Gerontologist* 2014), oz. takšna primerjalna analiza izpostavlja pomen naslavljanja vprašanj pravičnosti v postindustrijskih družbah staranja na začetku 21. stoletja.

1997). V nadaljevanju prispevka se bomo navezovali tudi na tipologiji avtorjev Marshalla in Phillipsona. Prvi ločuje pristope po dveh sociologijah (reda vs. konflikta) ter razlikuje med normativnimi in interpretativnimi pristopi (Marshall 1996); drugi pa razlikuje še med kritičnimi, ki jih vidi kot neposredno kritiko normativnim, oz. osrednjim pristopom, predvsem njihovem neodgovarjanju na vprašanja pravičnosti (Phillipson 1998: 22).

2. Teoretiziranje družbenih vidikov staranja

Ocena socialne gerontologije iz leta 1988, da je »podatkovno bogata, a teoretično revna«⁵ (Birren in Bengtson 1988: xi), odpre razpravo o naravi njene zaloge znanja. Vse od takrat kritični avtorji na to vprašanje odgovarjajo z vprašanji, ali pristopi uspejo izpostavljati (preučevati) »prave« probleme starih ljudi (Bengtson in Parrott 1996) ali pa gre »zgolj za preverjanje vedno bolj trivialnih hipotez z vedno bolj elegantnimi metodami« (Kunkel 2003: 131) oziroma ali je spoznavno zanimanje usmerjeno na konstitutivne elemente družbene narave procesa (Dannefer 2011, 2013). V 90. letih prejšnjega stoletja so analize, usmerjene na teoretiziranje družbene narave pojava (največkrat implicitno), pokazale, da ne; raziskovalci so ugotavljali, da je to vezano na predpostavke razvojne psihologije, biomedicine ter »zastarele« sociološke in ekonomske teorije (Estes in dr. 1992: 50; Hagestad 1999).

Vendar pa danes njeni zalogi znanja z vidika števila družbenih teoretiziranj ne moremo očitati »neteoretičnosti«, kot npr. ugotavljata Stephen Katz (2006) in Chris Phillipson (2006). Prav tako ne moremo reči, da to teoretiziranje družbene narave staranja ne sledi uveljavljenim sociološkim smerem: med 1960. in 1980. leti strukturnemu funkcionalizmu (npr. teorija razbremenitve (umika), teorije modernizacije, teorija starostne stratifikacije), simboličnemu interakcionizmu (teorija aktivnosti, teorija subkulture), od 1990. let naprej pa še fenomenologiji in etnometodologiji (teorije družbenega konstruktivizma) ter tudi mikro-makro perspektivam (iz katerih izhajajo preučevanja življenjskega poteka), marksizmu, teorijam konflikta, kritični teoriji, feminizmu in postmodernizmu (perspektiva politične ekonomije staranja, feministična in kritična gerontologija) (Katz 2006: 87).⁶

Zaradi te raznovrstnosti se je za odgovarjanja na zgornje dileme o gerontološki zalogi znanja uveljavila analiza tipiziranja metod pristopov (Marshall 1996). Med najbolj grobimi je ločevanje pristopov po njihovi epistemološki usmerjenost na dve smeri. Prvo smer predstavljajo pristopi, ki pojav spoznavajo na predpostavkah pozitivizma in znanosti; ti so bolj uveljavljeni in jih zato imenujemo glavni tok. Drugo smer predstavljajo interpretativni in kritični pristopi, katerih spoznavanje temelji na predpostavki, da je pojav družbeno konstituiran (o tem na primer Lynott in Lynott 1996; Baars in dr. 2006; Dannefer 2006).

Z ločevanjem pristopov v prispevku izpostavljamo, da ima področje dve razumevanji temeljnega načela socialne gerontologije – pomagati starejšim ljudem in blažiti njihove »probleme« (Putney in dr. 2005: 96). Drugače povedano, v socialni gerontologiji sta se oblikovali dve struji, ki se razlikujeta glede na razumevanje vloge zagovornika starih ljudi. To se na primeru družbene integracije starih ljudi kaže tako, da glavni tok zagovarja umik posameznika iz družbe, ko ta ne more več slediti zahtevam (pričakovanjem) in potrebam družbe (Phillipson 1998: 15). Kritična struja pa zagovarja politično, ne osebno

5. Ta ocena pomeni, da glavni tok zalogo znanja o določenih vidikih pojava kopiči z vprašanji, oblikovanimi iz povzetkov raziskav, in rezultate interpretira brez navezave na širši teoretični okvir (Bengtson in dr. 2009).

6. Preglednico družbenih teorij staranja glej v Bengtson in dr. (1997: 75) ter Marshall (1996: 4).

reševanje »problemov« družbene integracije v starosti in stališče, da mora reševanje temeljiti na načelu pravičnosti (Baars in dr. 2006). Vendar se je ta pogled pojavil šele v 90. letih prejšnjega stoletja, vse do tedaj pa se je zaloga znanja o družbeni naravi pojava kopičila na pristopih prve struje, kar med drugim pomeni tudi na teoretiziranih, vezanih na razvojno psihologijo in funkcionalistično sociologijo (Dannefer in dr. 2008). Postavlja se torej vprašanje, kako so pristopi druge struje, ki se je začela vzpostavljati po družbeno konstruktivističnih kritikah razumevanj starih ljudi ter po kritiki politične ekonomije razumevanja samoumevnosti revščine in družbene marginalnosti starih ljudi, spremenili oz. prispevali k širitvi razumevanja raznovrstnosti staranja in neenakosti starih ljudi. Za razumevanje teh dveh povezanih vprašanj podajamo kratek zgodovinski pregled uveljavljenih teoretiziranj družbenih vidikov staranja.

2.1 Teoretiziranja glavnega toka

Socialna gerontologija vse do leta 1961 staranja ni preučevala z družbeno teorijo, ampak je družbeno plat njegove narave teoretizirala zgolj implicitno (Lynott in Lynott 1996: 750). Prvi pristopi so tako izkušnjo staranja in starosti preučevali na biomedicinski predpostavki, da je staranje proces (fizičnega in psihičnega) upadanja, na katerega se posamezniki v starosti bolj ali manj uspešno prilagajajo.⁷ Odgovarjali so na vprašanja, kot so: kako so lahko starejši ljudje zadovoljni z življenjem, kako ostajajo dejavno vključeni v družbo in kako se prilagajajo na dana/predvidena stanja bivanja, kot so izguba, nemoč, revščina (prav tam). Leto 1961 pomeni mejnik, saj sta Elaine Cumming in William Henry k preučevanju izkušnje starosti pristopila tudi z izpostavljanjem razmerja med delovanjem družbenega sistema in starostjo ter prek tega oblikovala prvo družbeno teorijo staranja (Achenbaum in Bengtson 1994). Ob tem njuno težišče pojasnjevanj ostaja na psiholoških teorijah. V tej teoriji izkušnjo življenja starih ljudi, za katero je značilen umik iz družbenega življenja (npr. s trga dela), predstavljata kot pozitivno tako za posameznika kot za družbeni sistem; predpostavka o enakem interesu posameznika in družbe je seveda v skladu s takrat v svetu vodilno funkcionalistično paradigmo (Achenbaum in Bengtson 1994: 758). Ta pristop v širšem smislu lahko razumemo celo kot enega izmed akterjev, vključenih v politiko sovraštva do starih ljudi, ki je, kot ugotavlja Bryan S. Turner (1998), značilna za medgeneracijska razmerja v industrijskih kapitalističnih družbah, še posebej v času ekonomskih kriz.

Vsekakor je večina avtorjev socialne gerontologije, zlasti od srede 1970. let, njuno teoretiziranje izkušnje starosti zaradi predpostavk o umikanju starih ljudi iz družbe tudi razumela kot takšno. Tako so začeli pojasnjevati, da ljudje tudi v starosti ostajajo vključeni družbo in dejavni v njej (Batheway 1995: 28), so si pa nekateri njuno teoretiziranje prizadevali tudi nadgraditi. Rezultat je razvoj teoretiziranj, ki se navezujejo na širšo družboslovno metodološko tradicijo. Med prvimi so npr. teorija modernizacije, perspektiva starostne stratifikacije, teorija izmenjave in perspektiva življenjskega

7. Kritična struja pristope s to predpostavko označuje z izrazom »biomedicinski model(i) staranja« (glej na primer Powell 2006: 23–28; Estes in dr. 2003: 13) in ugotavlja, da so temelje postavili Ruth Shonle Cavan s sodelavci leta 1949 z delom *Personal Adjustment in Old Age* ter Robert J. Havighurst in Ruth Albrecht leta 1953 v delu *Older People* (Phillipson 1998: 15).

poteka (Phillipson 1998: 14). Takšni pristopi so sprožili razpravo o identiteti starosti v moderni družbi oz. pokazali, da so v državi blaginje družbeni »problemi starosti« na področjih zaposlovanja, denarne pomoči ter zdravstvenega in socialnega varstva, ki so jih izpostavile demografske, ekonomske in biomedicinske študije med 1960. leti in v začetku 1970. let (Estes in dr. 2003: 13), tudi vprašanja, ki zahtevajo pojasnjevanje družbenih vlog starih ljudi. So pa tako usmerjena teoretiziranja k dihotomiji krhek/ močan, ki so jo v gerontologiji uveljavili biomedicinski modeli staranja, prispevala dihotomijo aktiven/izključen, danes pa sta rezultat njenega teoretičnega razvoja dihotomiji uspešen/neuspešen in produktiven/neproduktiven (Holstein in Minkler 2003).

2.1.1 Ideja uspešnega staranja

Ločevanje starih ljudi v socialni gerontologiji na uspešne/neuspešne se je začelo s teoretiziranjem ideje o aktivnem prilagajanju posameznikov na starost. To za razliko od teorije izključevanja staranje in življenje v zadnjem obdobju življenjskega poteka v moderni družbi predstavlja z bolj svetlih plati in je kot tak kritičen odziv na s prvim pristopom povezana pesimistična razumevanja staranja in starosti. Ključna predpostavka je, da »bolj ko so starejši ljudje aktivni, bolj zadovoljni so z življenjem« (Estes 2003: 221). Novejši pristopi s to predpostavko ostajajo pretežno usmerjeni na mikrosvet posameznikov; tovrstna spoznavanja podajajo številne dejavnike »dobrega staranja«. Tako se npr. socialno-psihološko teoretiziranje o aktivnem staranju nadgrajuje z navezovanjem na psihološko teorijo kontinuitete Roberta Atchleyja in s tem razumevanje, da je zadovoljstvo z življenjem starih ljudi rezultat zrele integrirane osebnosti (Estes 2003: 221). V zadnjem obdobju pa je k razvoju te ideje in prikazovanja staranja s svetle plati prispeval konceptualni okvir »uspešnega staranja« (podrobno analizo njegovega razvoja glej na primer v Martin in dr. 2014), ki sta ga zasnovala zdravnik John Wallis Rowe in psiholog Robert L. Khan. Avtorja uspešnost staranja posameznika opredeljujeta s tremi točkami: majhna možnost za bolezen, visoka raven funkcionalnosti (telesne in kognitivne) ter aktivna vključenost v življenje (Rowe in Khan 1999). Ta konceptualni okvir je danes najbolj uveljavljen ne samo v socialni gerontologiji, temveč tudi v gerontologiji v širšem smislu oz. v naravoslovnih pristopih (o tem glej na primer Fries 2012). Cilj teh preučevanj je, kako v doseženi dolgoživosti razvitih (post)industrijskih družb pri posameznikih podaljšati obdobje samostojnosti, kot sta denimo telesna in (vedno bolj) tudi finančna samostojnost (Walker in Maltby 2012).

Ključni očitek družboslovnim preučevanjem staranja s tem težiščem je, da kakovostno starost predpostavljajo s teorijo kontinuitete (Angus in Reeve 2006; Boudiny 2013). Z drugimi besedami: da na ta način zgolj ugotavljajo, da se uspešno starajo tisti posamezniki, ki ohranjajo življenjski slog iz obdobja odraslosti. Takšne trditve pa, če npr. pogledamo na področje produkcije, podpirajo podaljševanje starostne meje za upokožitev ali različne oblike neplačanega dela, kot sta prostovoljstvo in skrbstveno delo. Druga kritika tako zastavljenim preučevanjem izkušnje starosti pa je, da kakovostno starost enačijo z delom, zdravjem ali odsotnostjo bolezni kot edinim načinom za družbeno vključenost (Estes in dr. 2003: 70–72). To zaradi heterogenosti staranja in raznovrstnosti potreb kot posledice raznolikosti med ljudmi (s tem povezanih prednostnih nalog in

življenjskih okoliščin) nikakor ni ustrezno merilo za aktivno življenje v starosti v družbah 21. stoletja (obširno razpravo o tem glej npr. Gilleard in Higgs 2013). Predlog, ki nakaže tudi idejo, kako naj bi gerontološko področje odgovarjalo na vprašanja o družbeni vključenosti starih ljudi v družbah staranja 21. stoletja, je, da uravnoteženo usmerjajo spoznavno zanimanje na zadovoljevanje psiholoških in socialnih potreb v starosti ter pri tem predpostavljajo, da so ljudje v starosti raznolika starostna kategorija (Boudiny in Morteimans 2011: 12), oziroma: idejo, kako naj bi starajoče se postindustrijske družbe v 21. stoletju zagotavljale medgeneracijsko sožitje (Moody 2007), naj bi razvijali z navezovanjem pristopov glavnega toka na kritične pristope socialne gerontologije (o tem na primer Dannefer 2006). Preden usmerimo pozornost na predpostavke in ideje družbenih teoretiziranj kritične struje, naj na kratko predstavimo spoznavna dognanja novjših pristopov glavnega toka, ki tudi razvijajo družbeno teorijo staranja.

2.2 Staranje kot družbeni konstrukt

Danes je med pristopi, ki teoretizirajo staranje na makroravnini, v glavnem toku najbolj uveljavljen pristop s spoznavnim težiščem na razmerju med staranjem in družbo (nasledil je teorijo starostne stratifikacije). Razvila ga je Matilde W. Riley s sodelavci. Ta pristop je bil med prvimi, ki je uspel v tako usmerjeno preučevanje vključiti teoretiziranje o starostni organiziranosti življenja (več o tem glej npr. Dannefer in dr. 2005: 296). Pri tem na eni strani izpostavlja vlogo in vpliv (družbenih norm) družbenih struktur na staranje kot individualni vseživljenjski proces, na drugi strani pa starost kot značilnost kulture in družbenih sistemov (oz. starostne stratifikacije) (Estes 2003: 223). Ključno, kar temu pristopu uspe izpostaviti, je, da se starostne vloge same po sebi »ne starajo«, tj. da so bolj ali manj stabilne, vendar v času (življenja kohorte) znotraj kohorte prihaja do njihovega spreminjanja, kar pa njeni člani doživljajo na sebi lasten način (Dannefer in dr. 2005: 296). Kot tak⁸ ta pristop v preučevanje družbenih vidikov staranja vpeljuje skepsa do vsake izjave družbenih institucij (npr. medicine, izobraževanja, psihologije ali drugih strok) o lastnosti starosti, kot pravi Dale Dannefer s sodelavci (prav tam).

Ta okvir je sprva uspel izpostaviti družbeni starizem, v novejši različici pa razvija tudi koncept strukturnega zaostajanja (*structural lag*), s čimer je še dopolnil svojo kritiko načinov družbene integracije starejših ljudi v postindustrijskih zahodnih družbah. Pojav nastopi, ko družbene strukture niso v koraku s časom ter kot take ne sledijo spremembam prebivalstvenih dinamik in individualnih življenj. V postindustrijskih družbah je to npr. institut upokojevanja, ki je določen s kronološko starostjo posameznikov, kar je (največkrat) pri 65 letih (Riley in Riley 1994), s čimer tudi omogoča oblikovanje vizij družbe staranja. Splošno priporočilo pristopa sodobnim družbam staranja pa je, da morajo okrepiti starostno integracijo na področjih, kot so delo, družina, izobraževanje in prosti čas. Pri tem avtorja pristopa opozarjata, da tako zastavljena politika staranja in starosti zahteva posebno občutljivost do vprašanj družbene neenakosti ter tudi razmerij moči znotraj posameznih institucij, saj v nasprotnem primeru to vodi do povečanega razslojevanja (Riley in Riley 2000).

8. O konceptualnem modelu pristopa glej v Dannefer in dr. (2005: 297).

Med pristopi v glavnem toku, ki teoretizirajo staranje tudi na makroravni, so najbolj uveljavljeni pristopi, ki starost raziskujejo in pojasnjujejo z vidika življenjskega poteka posameznikov (Alley in dr. 2010). Njihova preučevanja starosti sicer ostajajo na mikro-ravni, a pri tem upoštevajo vplive makroravni na individuuum (Estes 2003: 222). Pogosto denimo preučujejo vpliv zgodnje izkušnje, ki jo povezujejo s socialno-ekonomskim položajem in zdravjem, na psihološke in družbene rezultate poznejšega življenja. Tako pojasnjujejo, kako družbenozgodovinski okvir, v katerem je nekdo odraščal, odločilno vpliva na »izide« življenjskega poteka, ki so izraženi v starosti (Estes 2003: 222). Njihova teoretiziranja imajo več kritik.⁹ Med njimi je tudi ta, da pri »izidih« življenjskega poteka ne zajemajo učinkov okolja (družbe) v celotnem obsegu (Dannefer 2011: 8, 9), saj med drugim ne upoštevajo učinkov javne politike (Estes 2003: 222).

Če povzamemo, se pojmovanje izkušnje starosti v glavnem toku razvija tudi prek teoretiziranj in epistemološko analitičnih pristopov, ki se navezujejo na sociologijo. Ti omogočajo, da se poleg dejavnikov tveganja starih ljudi, kot so bolezen ali nesamostojnost, fizično in psihično slabljenje, upošteva tudi družbena izključenost. Vendar pa je k poglobljanju razumevanja staranja kot psihološkega, biološkega in družbenega pojava bistveno prispeval premik spoznavnega težišča s problemov staranja na uspešno staranje. V primerjavi s predhodnimi teoretskimi usmeritvami, ki staranje pojmujejo kot proces zmanjševanja ali izgubljanja, na katerega se morata tako posameznik kot družba prilagoditi, je zdajšnja usmeritev pozitiven premik v razvijanju gerontološke imaginacije, saj gradi »preventivni model« staranja posameznikov, kot utemeljeno poudarjata Martha Holstein in Meredith Minkler (2003). Vendar Carroll L. Estes ostaja kritična, saj ugotavlja, da se izkušnja starosti preučuje na predpostavkah družbenega konsenza (vs. konflikta) in da družbeni vidiki staranja kljub spremenjenemu spoznavnemu težišču večinoma ostajajo opredeljeni od zunaj, tj. zorni kot pojasnjevanj je biomedicinski in psihološki (Estes 2003: 223). Tako ti pristopi sicer predstavljajo različne načine osebnega prilagajanja, a na »dano« družbeno ureditev, ki nima samo starostne, ampak tudi razredno, spolno in etnično (rasno) segregacijo (razslojenost) (prav tam). V nadaljevanju se usmerjamo na interpretativne in kritične pristope ter tako odgovarjamo na vprašanje, kako ti razvijajo alternativni pogled na izkušnjo starosti (stare ljudi) in vzpostavil kritično strujo v socialni gerontologiji.

3. Premik v pojmovanju starosti: interpretativne perspektive in kritična gerontologija

Pred pristopi, ki so kritični do predpostavke glavnega toka o družbenem konsenzu v starističnih zahodnih družbah, so pristopi družbenega konstruktivizma že ovrgli predpostavke o homogeni starosti in/ali o »normalnem/univerzalnem staranju« (Dannefer 2006), in sicer tako, da so uspeli pokazati, da so stari ljudje raznovrstna družbena

9. Razpravo o intelektualnih problemih pristopa glej v Dannefer in Uhlenbergh (1999: 309–311). Obširno razpravo o posledicah nerazvijanja pojasnjevalnega okvira za razumevanje družbene narave staranja pa glej v Dannefer (2013).

skupina. Ključna za to je sprememba načina preučevanja izkušnje staranja. Ta ni več določena po vnaprej opredeljenih »problemih staranja«, kot to delajo pristopi funkcionalistične sociologije in razvojne psihologije, temveč so usmerjeni na spoznavanja osebnih doživljanj starih ljudi z biografskimi metodami (Phillipson 1998: 23). Na tem mestu je treba omeniti Jaberja Gubriuma, ki je pristop razvil v smeri, ki odgovarja tudi na vprašanja, vezana na razmerje med osebnimi mislimi in občutji ter družbenimi strukturami in družbenimi definicijami (več glej v Phillipson 1998: 24–26).¹⁰

Slednji pristopi v gerontoloških revijah med pristopi, ki preučujejo staranje z družbenega vidika, ostajajo ob pristopih, ki teoretizirajo staranje z vidika življenjskega poteka, vodilni (Alley in dr. 2010). Z vidika novejše kritične socialne gerontologije pa ti pristopi (poleg humanistične misli v kritični struji) omogočajo bolj kakovostno starost, zato ker prispevajo k opuščanju predpostavk o starosti kot stanju oz. razumevanju starosti kot življenjskega obdobja, ki ima zmogljivosti in zmožnosti ustvarjene zgolj v prejšnjem življenju (Phillipson 2008). Ima pa njihovo spoznavanje izkušnje staranja dve pomanjkljivosti. Prva je, da ne pojasnjujejo makroravni, kot so kohorta, zgodovina in starostna stratifikacija, ter da minimizirajo vlogo družbene moči (Bengtson in dr. 1997: 74, 77). S tem je spoznavni domet teh pristopov na instrumentalnem delovanju posameznikov v različnih družbenih okoljih (situacijah) in brez kritike institucionaliziranih praks staranja. Zato Chris Phillipson (1998: 27) pravi, da ne ponujajo potrebnih načel za krepitev moči starih ljudi v zahodnih (post)modernih družbah, za katere je značilna ideologija starizma.

4. Socialna gerontologija in neenakosti starih ljudi

V 1990. letih je predmet preučevanja postalo samo teoretiziranje socialne gerontologije. Tako usmerjeni pristopi so okrepili zavedanje socialnih gerontologov o pomenu teoretiziranja družbenega vidika staranja in hkrati podprli očitke o družbenem starizmu v zahodnih državah blaginje, ki so ga ugotavljali prvi pristopi, usmerjeni na vprašanja politične ekonomije v zahodnih družbah staranja iz konca 1970. let. Ključno spoznanje slednjih o represivnih praksah in netolerantnosti do starih ljudi v zahodnih državah blaginje ter s tem kritike vrednotnemu sistemu medikalizirane družbe so pristopi, usmerjeni na preučevanje zaloge znanja socialne gerontologije, nadgradili, saj so izpostavili gerontologijo kot producenta staranja in starosti. Ugotavljajo, da gerontologija zanemarja vprašanja o družbenih problemih in pogojih življenja starejših ljudi (Katz 2006) ter s tem podpira družbeni starizem. K preučevanju gerontološkega področja s tega stališča pristopa npr. Elizabeth Binney s sodelavci (1990) in na ta način razkriva, da v gerontoloških razumevanjih procesa prevladuje medicinski pogled, in to na račun družbenega. Carroll Estes s sodelavci pa ima vse tako usmerjene analize za dokaz, da je moderna znanost s svojim biološkim redukcionizmom odgovorna, da v državah blaginje, kot so ZDA ali Velika Britanija, med sredstvi, namenjenimi za »potrebe« starih ljudi, največji delež predstavlja medicinsko-industrijski kompleks,

10. Primere spoznanj in kritiko teh pristopov glej v Bengtson in dr. (1997: 77).

in to na račun rezov v programe zdravstvene in socialne varnosti, zlasti v obdobjih ekonomske krize (Estes in dr. 2003: 85). Na začetku 21. stoletja pa Harry R. Moody ugotavlja, da je tako razumevanje staranja v severnoameriški družbi uveljavljeno oz. sprejeto tudi od starajočih posameznikov. Poudarja, da tudi kritična gerontologija ne sme spregledati uveljavljanja tega pogleda na staranje in starost, če želi v prihodnosti ohraniti svoj vpliv na oblikovanje socialne politike kot glas, ki zastopa interese starih ljudi; v nasprotnem primeru ne bo mogla financirati svoje dejavnosti (Moody 2004). Sporočilo avtorja tako je, da mora kritična struja upoštevati zdajšnja pričakovanja posameznikov o staranju in starosti v postindustrijskih družbah ter s tem v teh družbah ohraniti kolektivni glas, ki poziva, da odgovornost za osnovna tvegana stanja nosi družba, ne posameznik in njegova družina.¹¹

Drugo vprašanje o izkušnji staranja, povezano s pravičnostjo v staristični družbi, na katerega odgovarjajo pristopi s to predpostavko, pa zadeva naravo družbene neenakosti. Od konca 70. let do začetka 80. let prejšnjega stoletja so avtorji, kot so Alan Walker, Chris Phillipson, Meredith Minkler, Carroll L. Estes, John Myles idr., najprej izpostavljali politično ekonomijo v družbah staranja (oz. so preučevanje staranje in starost povezali z vprašanji, kot so npr. zgodovina kapitalistične produkcije, delitev dela, politični temelji staranja prebivalstva, država blaginje) in pokazali, da potrebe starejših ljudi niso povezane samo z osebnimi izbirami posameznikov v času življenja, temveč so tudi rezultat družbene zgodovine in strukturnih virov (Katz 2006: 88). Od konca 80. in v 90. letih prejšnjega stoletja je ta perspektiva svojo kritiko razširila z odgovarjanjem na vprašanja slojne (razredne), spolne, regijske, etnične in rasne neenakosti. Danes je rezultat razvoja tako usmerjenega teoretiziranja staranja in starosti, da je raznolikost starih ljudi povezana tudi z družbeno in kulturno različnostjo (Baars in dr. 2006: 6). Tako npr. ta struja v preučevanju življenjskega poteka posameznikov pozornost usmerja na proces kopičenja prednosti/prikrajšanosti in razkriva, da so npr. slabše zdravje, odvisnost od socialnih pomoči in družbena izključenost starih ljudi povezani z družbeno neenakostjo (glej na primer Dannefer 2003).

Na ta način kritična struja ne samo opozarja, da privatizacija sistemov socialne varnosti v starosti najbolj prizadene najranljivejše družbene skupine, kot so ženske, ki imajo zaradi nege družinskih članov v življenjskem poteku prekinitve na trgu dela (Estes 2008), in manj kvalificirane ljudi, saj to v sodobnem življenjskem poteku pomeni nestalno zaposlitev (Walker 2006), priseljence ali predstavnike podrejenih družbenih skupin, kot so npr. domorodci v Avstraliji, ki imajo zaradi kulturnih razlik omejen dostop ter slabšo kakovost socialnih in zdravstvenih storitev (Phillipson in Ahmed 2006; Ranzijn 2010). S svojimi pristopi tudi izpostavlja, da mora aktivna politika staranja, ki se uveljavlja v državah blaginje, upoštevati, da ostaja pri vseh teh podrejenih družbenih skupinah ljudi v času življenja kot v starosti različnost pričakovanj, potreb in življenjskih okoliščin (Boudiny in Mortelmans 2011). Avtorici Toni M. Calasanti in Kathleen F. Slevin, ki se v preučevanju izkušnje staranja navezujeta na feminizem,

11. Obširno je ta problem na primeru severnoameriške družbe predstavljen v zbirki, ki sta jo uredili Ruth E. Ray in Toni Calasanti (2011).

pa tudi razkrivata, kaj te različnosti, zlasti povezane s spolom posameznikov (pa tudi slojem, raso in starostjo), pomenijo za doživljanja starosti znotraj različnih družbenih institucij (več glej v Calasanti in Slevin 2001, 2006).

5. Kritična struja in pozitivno staranje

Glavni tok je spremenil pogled na izkušnjo poznejšega življenja s tem, da je preučevanje z vprašanja, kako staranje kot proces telesnega in duševnega slabljenja vpliva na zmožnosti posameznika, preusmeril na vprašanje, kaj staranje je in kakšne možnosti staranja ima posameznik na podlagi dognanj znanosti, kot so biomedicina, psihologija, sociologija in druge družboslovne vede. Drugače povedano, novejša gerontologija ne podpira starostnih politik, vezanih na propadanje in izgubo, temveč politike uspešnega, produktivnega in zdravega staranja (Estes in dr. 2003; Holstein in Minkler 2003; Walker in Maltby 2012).

Najbolj uveljavljen pristop socialne gerontologije – ki staranje in starost preučuje s perspektive življenjskega poteka – je tudi dobra podlaga za oblikovanje enotnih spoznavnih temeljev (predpostavk in načel, vezanih na vprašanje, kaj staranje je) oz. za skupno »gerontološko imaginacijo« tega interdisciplinarnega področja (Dannefer 2011, 2013; Ferraro 2006: 572). Pri tem pa je treba v prihodnosti posvetiti pozornost številnim pomanjkljivostim tako usmerjenih pristopov. Med drugim je treba pojasnjevalni okvir pristopov, ki staranje in starost preučujejo s perspektive življenjskega poteka, nadgraditi, saj zdajšnji nima celostnega razumevanja kopičenja prednosti/prikrajšanosti v času življenja oz. konstituirane narave življenjskega poteka posameznikov. Oziroma, kot ugotavlja Dale Dannefer (2013), ni zadostne uravnoteženosti v njegovih pojasnjevanjih psiholoških in družbenih plati staranja. Kar je, kot pravi Dannefer, posledica dejstva, da je teoretiziranje staranja razvito pretežno na psiholoških pojasnjevanjih. Ena od težav takšnega pristopa je razumevanje izbir posameznikov (pogosto vezanih na prvo obdobje življenja), ki jih opredeljujejo kot dejavnik biološko pogojene osebne različnosti; npr. za razliko od institucionalnih pojasnjevanj (tj. socioloških in kritičnih perspektiv teoretiziranja), ki jih avtor vidi kot ustrezno dopolnitev, saj izbire posameznikov v času življenja povezujejo s političnimi, ekonomskimi in kulturnimi procesi v sodobnih družbah (Dannefer 2011: 11, 12). Ta pristop, katerega teoretiziranje je prispevalo k dekonstrukciji gerontoloških pojmovanj staranja in starosti (zlasti predpostavk o homogenosti starosti), pa bi bilo treba v prihodnje po mnenju Danneferja in sodelavcev (2008) okrepiti tudi z vključitvijo teoretično podprte (vodene) praktične konstrukcije sveta. S tem bi, kot na primeru preučevanja izkušnje življenja v domu za ostarele dokazujejo zgoraj omenjeni avtorji, gerontološka zaloga znanja pridobila uporabno in emancipatorno vrednost, saj bi razumevanje potrebe (zelo) starih ljudi z institucionaliziranih praks (npr. doma za ostarele) razširila predvsem tako, da bi jo obravnavala kot eno izmed možnih, ne pa edine. Na to raznovrstnost potreb pa kažejo tudi pristopi, usmerjeni na spoznavanje osebnega doživljanja staranja pri skupinah, kot so invalidne osebe (razpravo o tem glej npr. v Gilleard in Higgs 2013: 69–86) ali pa zelo stari ljudje (v t. i. četrti starosti, ki je obdobje po t. i. tretji starosti) (npr. Twigg 2002).

Ugotovitev kritične struje tako je, da se mora novejša socialna gerontologija preučevanja zadnjega obdobja življenjskega poteka posameznikov lotevati ob več vprašanjih. Denimo ob vprašanju zdravja in bolezni, na katere je začela odgovarjati po letu 1945. Seveda tudi ob vprašanjih strahu pred onemoglostjo ter pogosto izraženimi potrebami po finančni in zdravstveni varnosti, s katerimi se ukvarja od srede 1970. let. V družbah staranja 21. stoletja pa jim mora priključiti tudi vprašanja humanistične sociologije, kot so človekovi interesi ter pomen in smisel življenja (več o tem glej v Baars 2013). Kritična struja tega prehoda na izpostavljanje pozitivnih plati staranja prav tako ne vidi kot samodejne večje občutljivosti glavnega toka do vprašanj, kot je starostna diskriminacija. Ugotavlja namreč, da pristopi glavnega toka ne uspejo upoštevati potreb in pričakovanj starih ljudi oziroma da podpirajo t. i. konfliktni starizem, ki je v modernih državah blaginje sredi 70. let 20. stoletja nasledil »sočutnega« (Arber in Ginn 1991: 53). Drugače povedano, države blaginje so s predpostavke, da so stari ljudje zaradi telesnega in duševnega slabljenja upravičeni do javnih sredstev sistema socialne varnosti, prešle na predpostavko, da vedno večje število starih ljudi ogroža družbeni razvoj (v smislu ekonomskega in tehnološkega napredka), saj so kot družbena skupina neproduktivni ter imajo večje potrebe po negi in zdravstvenih storitvah kot ostale starostne skupine prebivalstva. Oziroma: te in podobne kolektivne opredelitve starih ljudi podpirajo pogled, da so ti družbena skupina, ki ima največ zaslug za finančne krize moderne države blaginje, in da se jih pri prerazporejanju javnih sredstev za zagotavljanje blagostanja obravnava kot »manj zaslužene« (glej na primer Lloyd in dr. 2014). Primer pristopa, ki podpira tovrstni starizem, so npr. preučevanja tretje starosti, saj stare ljudi predstavljajo kot finančno preskrbljeno in politično vplivno družbeno skupino (Gilleard in Higgs 2000: 37).

Kritična struja, ki to spreminjanje pogleda ter s tem povezanih položajev in statusov starih ljudi v državah blaginje preučuje tudi s pozornostjo pri vprašanju medgeneracijske politike v postindustrijskih družbah oz. pri vprašanjih družbene pravičnosti (ekonomske in distribucijske) ter norm, kot sta recipročnost in generacijska enakost, pa med drugim npr. na primeru ZDA ugotavlja, da politiko večje socialne in zdravstvene varnosti, ki jo zagotavlja država, v enaki meri podpirajo mlajše in starejše skupine prebivalstva (Irwin 2003). Poleg tega se tudi v postindustrijskih družbah 21. stoletja, kot so evropske, vzdržuje recipročnost na razmerju starš – otrok (Arber in Attias-Donfut 2000). Takšna spoznanja pa kritično gerontologijo postavljajo na stran zagovornikov neutemeljenosti obstoja »medgeneracijskega konflikta«, kot ga prikazujejo akterji (npr. postindustrijske države in mednarodne organizacije) pod vplivom neoliberalnih idej. Do takšnih dokazovanj o neobstoju medgeneracijskega konflikta je kritičen Bryan S. Turner (1998), ki razkriva, da je v (post)industrijskih zahodnih družbah mesto ustvarjanja medgeneracijskega konflikta trg dela, ne pa ožja skupnost (družina), zato je po njegovem pozornost treba usmeriti na pojave, kot so brezposelnost mladih, predčasno upokojevanje, starostne kompetence in staristična zakonodaja. Opozarja še, da je zato vprašanje o medgeneracijski solidarnosti treba nujno postaviti na dnevni red javnih razprav, zlasti v obdobjih ekonomske krize, saj ugotavlja, da takrat stari ljudje (pa tudi mladi) postanejo tarče »politik sovraštva« (the politics of resentment) (Turner 1998).

Seveda se s to Turnerjevo ugotovitvijo strinja tudi kritična struja. Predvsem pristopi od 1990. let, ki se v svojih preučevanjih vloge socialne politike na staranje in starost navezujejo na feministično epistemologijo in kritično refleksijo. Kažejo namreč, da je rezultat socialne politike (ključna področja so trg dela, družina in življenjski potek), ki podpira interese akumuliranja kapitala, ideologije spola ter kapitalističnih in patriarhalnih razmerij, odvisnost starejših žensk od javnih socialnih pomoči in storitev (Estes in dr. 2003: 44) oziroma da so prav ženske (najbolj so izpostavljene pripadnice nižjih slojev, priseljencev, drugih ras in verstev) v zahodnih državah blaginje tista družbena skupina, ki je v starosti najbolj izpostavljena tveganju revščine, ter da je ta v tesni povezavi tudi s slabim zdravjem in socialno izključenostjo (Arber in dr. 2014; Walker in Naegele 2009).

Takšna spoznanja o neenakosti življenjskega poteka spolov (tudi ras, slojev, verskih prepričanj) in njihovih posledicah na izkušnjo starosti v (post)industrijskih zahodnih družbah morajo biti sodobnim oblikovalcem politik aktivnega staranja v Evropski uniji jasno opozorilo, da brez ustreznih politik za odpravljanje (zmanjševanje) neenakosti v času življenja posameznikov ne bo mogoče uspešno implementirati ideje, da se z aktivnim staranjem posameznikov zniža stroške države blaginje in hkrati vsem družbenim skupinam zagotavlja kakovostno starost (Foster in Walker 2013). Prav tako so tudi kritika privatizaciji sistema socialne varnosti, ki je trend, značilen ne samo za ZDA in Veliko Britanijo, temveč tudi za države srednje in vzhodne Evrope (manj za zahodno Evropo) (Walker 2006: 66), oziroma, kot ugotavlja Chris Phillipson (2006), za socialno politiko pod večjim vplivom mednarodnih organizacij, kot so Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Pri tem pa tako usmerjena teoretiziranja, ki vprašanje ekonomske in zdravstvene zaščite ljudi v industrijskih družbah s kapitalističnim načinom produkcije obravnavajo v okviru življenjskega poteka, napovedujejo, da bo v primeru nadaljevanja tega trenda ogrožena kakovostna starost vedno večjega števila posameznikov (Walker 2006). Z drugimi besedami, v globaliziranih družbah na Zahodu, ki pooblaščajo posameznika in njegovo družino, ne države (ali korporacij), za zaščito pred tveganji življenja, je pričakovati večanje neenakosti med ljudmi, s tem pa vedno večjo skupino prebivalstva z nižjo kakovostjo življenja v starosti. Kajti v primeru, če se trendi, kot sta privatizacija javnega pokojninskega sistema ali prenašanje skrbstvenega dela na družino, v prihodnosti nadaljujejo, to pomeni dva razreda upokojencev, pogojena s starostno kohorto (Hamilton 2012) pa tudi s spolom (Casey in Yamada 2002) in raso ali migracijsko biografijo (Phillipson in Ahmed 2006). Drugače povedano, ta trend v socialni politiki prispeva k povečevanju neenakosti med starimi ljudmi.

Prav tako pristopi opozarjajo, da takšno vodenje starostne politike ob večanju dohodkovne neenakosti ne pomeni samo večje ekonomske neenakosti med starimi ljudmi (Zaidi 2012), temveč v globalnem svetu v manj razvitih skupnostih (tudi razvitih družb) večje tveganje družbene izključenosti (Phillipson in Ahmed 2006). Preučevanje izkušnje staranja in globalizacije z zornega kota politične ekonomije staranja pa tako ni samo kritika razumevanja kakovostnega staranja v pozitivni gerontologiji (v smislu novejših pristopov glavnega toka), ki izpostavlja »produktivnost« in na posameznika

prelaga odgovornost ostati aktiven, vključen v družbo, temveč hkrati tudi dokazuje, da kakovostno staranje vedno bolj postaja stvar globalne družbe (skupnosti) oz. so zanj odgovorne (poleg države) tudi že prej omenjene mednarodne organizacije, poleg njih pa še Združeni narodi in Svetovna zdravstvena organizacija (Phillipson 2006).

Globalizacija razkriva še eno pomanjkljivost pristopov pozitivne paradigme staranja glavnega toka: gre za njeno predpostavko kakovostne starosti, saj stalnost (neprekinjenost) izkušnje (osebne in družbene) vrednotijo kot pozitivno, spremembo pa kot negativno (Marshall 1999). Na upravičenost te kritike kažejo avtorji v zbirki *Ageing and diversity: Multiple pathways and cultural migrations* (Daatland in Biggs 2006). Eno od pomembnejših spoznanj te zbirke je, da so spremembe življenjskega poteka povezane tudi s pretrganostjo zaradi migracij prebivalstva. Ta oblika pretrganosti pa starosti poleg osnovnih tveganj (tj. bolezni in revščine) ter tveganj, ki so rezultat spremembe »moralne ekonomije v družbah starih« (Phillipson 1998), kot so postati nezaposlen po 50. letu, negotove oblike dela z malo socialne zaščite (Walker 2006), dodajajo nova; gre denimo za pojave, kot so transnacionalne skupnosti, saj je prav z njimi v razvitih zahodnih družbah v prihodnosti povezana nevarnost, da pripadniki teh v starosti postanejo nov »urbani podrazred« (Phillipson in Ahmed 2006).

6. Sklep: Pozitivna in kritična gerontologija v vlogi zagovornice starih ljudi

Kritična struja danes na tem znanstvenem področju v vlogi zagovornika starih ljudi nastopa drugače kot glavni tok. Ta jim ponuja vedno nove načine, kako se s pomočjo novih dognanj biomedicine in potrošniških praks »ne starati«. Prva pa s pojasnjevanjem vloge in vpliva strukturnih sprememb znotraj sistema blaginje opozarja na njihove posledice za izkušnjo starosti oz. se na ta način postavlja v vlogo nadzornika moderne države blaginje. S tem ščiti pravice do ekonomske in zdravstvene varnosti starih ljudi, ki jim jih je država blaginje dodelila sredi 20. stoletja.

Družbenokonstruktivistični pristopi prispevajo tudi k opuščanju predpostavk o starosti kot stanju oz. razumevanju starosti kot življenjskega obdobja, ki ima zmožnosti in zmogljivosti, ustvarjene zgolj v prejšnjem življenju. S tem se pridružuje humanistični smeri kritične gerontologije pri razvijanju pojmovanja starosti kot obdobja »osvoboditve« (Phillipson 2008: 167) oz. pri odgovarjanju na vprašanja »produktivnega« družbenega vključevanja in smisla v starosti. V perspektivi politične ekonomije staranja pa se ta druga plat staranja in izkušnje starosti orisujejo ne samo z razkrivanjem tveganj, ki so jim posamezniki v starosti v (post)industrijskih zahodnih družbah izpostavljeni, temveč tudi s tem, katere podskupine starih ljudi so jim izpostavljene bolj.

Ti pristopi oz. kritična struja tako v prvi vrsti opozarja, da mora sodobna (moderna) znanost¹² poleg svoje temeljne vloge nosilca medicinskega in biotehnološkega razvoja

12. Z vidika politične ekonomije staranja so nosilne institucije starosti v moderni družbi (vs. tradicionalni) upokojevanje, moderna znanost in država blaginje (Phillipson 1998). Na to se navezuje tudi predpostavka, da teoretiziranje staranja v gerontologiji vpliva na politike

v postindustrijskih družbah staranja nujno prevzemati tudi vlogo akterja za pravičnejšo družbo, če naj bi kot družbena institucija prispevala k večji kakovosti življenjskega poteka posameznikov in k bolj kakovostni starosti vseh ljudi. S tem njenim predlogom, kako naj postindustrijske družbe pristopajo k vprašanju staranja prebivalstva, se strinja in ga podpira tudi ena izmed mednarodnih organizacij, ki postajajo vedno bolj pomembni sooblikovalci politik staranja in starosti, Svetovna zdravstvena organizacija (WHO 2013).

Literatura

- Achenbaum, W. Andrew, in Bengtson, Vern L. (1994): Re-engaging the disengagement theory of aging: on the history and assessment of theory development in gerontology. *The Gerontologist*, 34 (6): 756–763.
- Alley, Dawn E., in dr. (2010): The Increasing Use of Theory in Social Gerontology: 1990–2004. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, 65 (5): 583–590.
- Angus, Jocelyn, in Reeve, Patricia (2006). Ageism: A threat to »aging well« in the 21st century. *Journal of Applied Gerontology*, 25 (2):137–152.
- Arber, Sara, in dr. (2014): Subjective financial well-being, income and health inequalities in mid and later life in Britain. *Social Science & Medicine*, 100: 12–20.
- Arber, Sara, in Attias-Donfut, Claudine (2000): *The Myth of Generational Conflict: The Family and State in Ageing Societies*. London: Routledge.
- Arber, Sara, in Ginn, Jay (1991): *Gender and later life: a sociological analysis of resources and constraints*. London: Sage Publication.
- Baars, Jan, in dr. (2013): *Ageing, meaning and social structure: Connecting critical and humanistic gerontology*. Bristol: Policy Press.
- Baars, Jan, in dr. (2006): Introduction: Critical Perspectives in Social Gerontology. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): *Aging, globalization and inequality: the new critical gerontology*, 1–16. New York: Baywood Publishing Company.
- Bytheway, Bill (1995): *Ageism*. New York: Open University Press.
- Bengtson, Vern L., in dr. (1997): Theory, explanation, and a third generation of theoretical development in social gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 52B: 72–88.
- Bengtson, Vern L., in Parrott, Tonya M. (1996): Progress and pitfalls in gerontological theorizing. *The Gerontologist*, 36 (6):768–772.
- Bengtson, Vern L., in dr. (2009): Theories about age and aging. V V.L.Bengtson, in dr. (ur.): *Handbook of the theories of aging*, 2nd ed.: 3–24. New York: Springer.
- Biggs, Simon, in Daatland, Svein O. (2006): Ageing and diversity: a critical introduction. V S. O. Daatland in S. Biggs (ur.): *Ageing and Diversity*: 1–12. Bristol: The Policy Press.
- Biggs, Simon, in dr. (2003): Introduction: The need for theory in Gerontology. V S. Biggs, A. Lowenstein in J. Hendricks (ur.): *The need for theory: critical approaches to social gerontology*. Society and aging series: 1–14. Amityville, N.Y: Baywood.
- Binney, Elizabeth A., in dr. (1990): Medicalization, public policy and the elderly: social services in jeopardy? *Social Science & Medicine*, 30 (7): 761–771.

in življenjske položaje ljudi (Estes in dr. 2003).

- Birren, James E., in Bengtson Vern L. (ur.) (1988): *Emergent Theories of Aging*. New York: Springer.
- Bytheway, Bill (1995): *Ageism*. New York: Open University Press.
- Boell, Sebastian K., in Cecez-Kecmanovic, Dubravka (2014): A Hermeneutic Approach for Conducting Literature Reviews and Literature Searches. *Communications of the Association for Information Systems*, 34: 257–286.
- Boudiny, Kim M. (2013): »Active ageing«: from empty rhetoric to effective policy tool. *Ageing & Society*, 33 (6):1077–1098.
- Boudiny, Kim M., in Mortelmans, Dimitri (2011): A critical perspective: Towards a broader understanding of »active ageing«. *Electronic Journal of Applied Psychology*, 7 (1): 8–14.
- Calasanti, Toni M. (1996): Incorporating Diversity: Meaning, Levels of Research, and Implications for Theory. *The Gerontologist*, 36 (2): 147–156.
- Calasanti, Toni M., in Slevin, Kathleen F. (2006). *Age Matters: Realigning Feminist Thinking*. New York: Routledge.
- Calasanti, Toni M., in Slevin, Kathleen F. (2001): *Gender, Social Inequalities, and Aging, Gender lens*: AltaMira Press.
- Casey, Bernard, in Yamada, Atsuhiko (2002): Getting older, getting poorer? A study of the earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries. *OECD Labor Market and Social Policy Occasional Papers*, št. 60. OECD Publishing. Dostopno prek: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/getting-older-getting-poorer_345816633534 (10. 5. 2014).
- Dannefer, Dell (2013): Age and sociological explanation: expanding horizons in the study of aging and the life course. *Contemporary Sociology* (6).
- Dannefer, Dale (2011): Chapter 1: Age, the Life Course and the Sociological Imagination. V R. H. Binstock in L. K. George (ur.): *Prospects for Theory. Handbook of Aging and the Social Sciences*: 7th ed.: 3–16. San Diego, CA: Academic Press.
- Dannefer, Dale (2006): Reciprocal Co-Optation: The Relationship of Critical Theory and Social Gerontology. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): *Aging, Globalization, and Inequality*: 103–122. New York: Baywood Publishing Company.
- Dannefer, Dale, in dr. (2008): The concept of care and the dialectic of critique. *Journal of Aging Studies*, 22: 101–108.
- Dannefer, Dale, in dr. (2005): On the Shoulders of a Giant: The Legacy of Matilda White Riley for Gerontology. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences & Social Sciences*, 60B (6): 296–304.
- Dannefer, Dale (2003): Cumulative Advantage/Disadvantage and the Life Course: Cross-Fertilizing age and social science theory. *The Journal of Gerontology*, 58 (6): 327–337.
- Dannefer, Dale, in Uhlenberg, Peter (1999): Paths of the life course: a typology. V V.L. Bengtson in D.K. Warner (ur.): *Handbook of Theories of aging*, 306–326. New York: Springer.
- Dillaway, Heather E., in Byrnes, Mary (2009): Reconsidering successful aging: a call for renewed and expanded academic critiques and conceptualizations.
- Estes, Carroll L. (1993): The aging enterprise revisited. *The Gerontologist*, 33 (3): 292–298.
- Estes, Carroll L., in dr. (1992): The gerontological imagination: social influences on the development of gerontology, 1945–present. *International Journal of Aging and Human Development*, 35 (1): 49–65.

- Estes, Carroll L., in Phillipson, Chris (2002): The globalization of capital, the welfare state, and old age policy. *International Journal of Health Services*, 32 (2): 279–297.
- Estes, Carroll L., in dr. (2003): *Social Theory, Social Policy and Ageing*. Berkshire: Open University Press.
- Ferraro, Kenneth F. (2006): The gerontological imagination. V J.M. Wilmoth in K.F. Ferraro (ur.): *Gerontology: Perspectives and issues*, 3th ed.: 325–342. New York: Springer.
- Foster, Liam, in Walker, Alan (2013): Gender and active ageing in Europe. *European Journal of Ageing*, 10 (1): 3–10.
- Fries, James F. (2012): The theory and practice of active aging. *Current Gerontology and Geriatrics Research*. Dostopno prek: <http://www.hindawi.com/journals/cggr/2012/420637/> (10. 5. 2014).
- The Gerontologist 2014: Special Issue: Successful Aging. Dostopno prek: <http://gerontologist.oxfordjournals.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/search?tocsectionid=Special+Issue:+Successful+Aging&sortspec=date&submit=Submit> (10. 5. 2014).
- Gilleard, Chris, in Higgs, Paul. (2013): *Ageing, Corporeality and Embodiment: Key Issues in Modern Sociology*. New York: Anthem Press.
- Gilleard, Chris, in Higgs, Paul. (2000): *Cultures of ageing: self, citizen, and the body*. Harlow: Prentice Hall.
- Hagestad, Gunhild O. (1999): A gray zone? Meetings between sociology and gerontology. *Contemporary sociology-a Journal of Reviews*, 28 (5): 514–517.
- Hamilton, Myra (2012): Just deserts? »Privatisation« and the history of deservingness in Australia's retirement incomes system. *Australian Journal of Social Issues*, 47 (4): 457–477.
- Hart, Chris (1998): *Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Research Imagination*. London: Sage Publications.
- Hendricks, Jon. (1992): Generations and the generation of theory in social gerontology. *International Journal of Aging & Human Development*, 35 (1): 31–47.
- Holstein, Martha B., in Minkler, Meredith (2003): Self, society, and the »new gerontology«. *The Gerontologist*, 43 (6): 787–796.
- Jogan, Maca (2014). *Sociologija in seksizem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Katz, Stephan (2006): *Critical gerontological theory*. V S. Katz (ur.): *Cultural aging*: 85–100. Toronto: Broadview press.
- King, Neil, in Calasanti, Toni (2006): Empowering the Old: Critical Gerontology and Anti-Aging in a Global Context. V J. Baars in dr. (ur.): *Ageing, Globalization, and Inequality*: 139–158. New York: Baywood Publishing Company.
- Kunkel, Suzanne (2003): Mapping the field: shifting contours of social gerontology. A review essay of the *Handbook of Aging and the Social Sciences*. *The Gerontologist*, 43 (1): 128–131.
- Lloyd, Liz, in dr. (2014): Look after yourself: active ageing, individual responsibility and the decline of social work with older people in the UK. *European Journal of Social Work*, 17 (3): 322–335.
- Lynott, Robert J., in Lynott, Patricia (1996): Tracing the Course of Theoretical Development in the Sociology of Aging. *The Gerontologist*, 36 (6): 749–760.
- Marshall, Victor W. (1999): Analyzing social theories of aging. V V. L. Bengtson in L. W. Schaie (ur.): *Handbook of Theories of Aging*: 434–455. New York: Springer.

- Marshall, Victor W. (1996): The state of aging theory in aging and the social sciences. V R. H. Binstock in L. George (ur.): *Handbook of Aging and the Social Sciences*, 4th ed.: 12–30. San Diego, CA: Academic Press.
- Martin, Peter, in dr. (2014): Defining Successful Aging: A Tangible or Elusive Concept? *The Gerontologist: Special Issue: Successful aging* (v tisku). Dostopno prek: http://www.researchgate.net/profile/Donald_Willcox/publication/262529346_Defining_Successful_Aging_A_Tangible_or_Elusive_Concept/links/004635390169dcee3f000000 (10. 5. 2014).
- McMullin, Julie Ann (2000): Diversity and the State of Sociological Aging Theory. *The Gerontologist*, 40 (5): 517–530.
- Moody, Harry R. (2007): Justice between generations: the recent history of an idea. V M. Bernard in T. Scharf (ur.): *Critical perspectives on ageing societies*, 125–137. Bristol, UK: Policy Press.
- Phillipson, Chris (2008): Authoring aging: Personal and social constructions. *Journal of Aging Studies*, 22: 163–168.
- Phillipson, Chris (2006): The dynamic nature of societal aging in a global perspective. V D. J. Sheets, D. B. Bradley in J. Hendricks (ur.): *Enduring questions in gerontology*, 131–158. New York: Springer.
- Phillipson, Chris (1998): *Reconstructing Old Age: New Agendas in Social Theory and Practice*. London: Sage Publications.
- Phillipson, Chris, in Ahmed, Nilufar (2006): Transnational communities, migration and changing identities in later life: a new research agenda. V S. O. Daatland in S. Biggs (ur.): *Ageing and diversity: Multiple pathways and cultural migrations*, 157–174. Bristol, UK: The Policy Press.
- Powell, Jason L. (2006): *Social Theory and Aging*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Putney, Norella, in dr. (2005): Social Gerontology as Public Sociology in Action. *American Sociologist*, 36 (3/4): 88–104.
- Ranzijn, Rob. (2010): Active ageing – another way to oppress marginalized and disadvantaged elders?: Aboriginal elders as a case study. *Journal of Health Psychology*, 15 (5): 716–723.
- Ray, Ruth E., in Calasanti, Toni M. (ur.) (2011): *Nobody's burden: lessons from the Great Depression on the struggle for old-age security*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Riley, Matilda W., in Riley, Jakob W. (2000): Age integration: conceptual in historical background. *Gerontologist*, 40 (3): 266–250.
- Riley, Matilda W., in Riley, Jakob W. (1994): Age integration and the lives of older-people. *Gerontologist*, 34 (1): 110–115.
- Rowe, John W., in Kahn, Robert L. (1999): *Successful aging*. New York: Dell Pub.
- Turner, Bryan S. (1998): Ageing, status politics and sociological theory. *The British Journal of Sociology*, 40 (4): 588–606.
- Twigg, Julia (2002): *Bathing – the Body and Community Care*. London: Taylor&Francis.
- Walker, Alan (2012): The New Ageism. *Political Quarterly*, 21: 117–130.
- Walker, Alan (2006): Reexamining the Political economy of Aging: Understanding the Structure/Agency Tension. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): *Ageing, Globalization, and Inequality*: 59–80. New York: Baywood Publishing Company.
- Walker, Alan, in Maltby, Tony (2012): Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International Journal of Social Welfare*, 2 (Issue Supplement 1): 117–130.

- Walker, Alan, in Naegele, Gerhard. (2009): *Social policy in ageing societies: Britain and Germany compared*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wilson, Gail (2001): *Conceptual frameworks and emancipatory research in social gerontology*. (Forum). *Ageing and Society*, 21 (4): 471–487.
- World health report 2013: *Research for universal health coverage*. Dostopno prek: <http://www.who.int/whr/en/> (10. 5. 2014).
- Zaidi, Asghar (2012): *Exclusion from material resources: poverty and deprivation among older people in Europe*. V T. Scharf in N. C. Keating (ur.): *From Exclusion to Inclusion in Old Age: a global challenge*, 71–88. Bristol, UK: Policy Press.

Summary

The purpose of this paper is to present the development of theories concerning social aspects of ageing in social gerontology and to define the value of its critical thought in maintaining the quality of life in old age in postindustrial societies. The reality in ageing societies at the beginning of the 21st century is that there is a trend of carrying into effect the politics of active aging, that do not always meet the needs and expectations of elderly people. Furthermore, the scientific knowledge that guides these policies is built on diverse theoretical approaches and research methods, and therefore gives considerably different answers to questions such as, who is an elderly person, what constitutes normal ageing, and who is responsible for quality of life in old age. Another specific of this field of scientific enquiry (gerontology) is its common but constantly changing paradigm (accepted perspective of ageing), with the latest one offering new insights into the diversity of ageing processes. Its critical strand especially strives to redress the previous assumptions of homogeneity of ageing processes among elderly people, with the development of approaches sensitive not just to diversity but also to inequalities in life in old age. Therefore this paper tries to answer two questions; first why is the diversity in contemporary ageing also a matter of social inequality, and second what this means for the welfare state, and its policies concerning ageing and living in old age, which should keep the quality of life in old age in its view.

To present and reflect on the scope of current gerontological knowledge that has its roots in social theories of ageing processes we chose a hermeneutic approach and conducted a literature review. The research was carried out using literature search database ScienceDirect and ProQuest; the key words used in the search were: social aspects of ageing, social gerontology, critical gerontology, quality of life in old age, and heterogeneity (diversity) and/in ageing. To obtain an answer on how social structure and culture contribute to the diversity of the ageing population we limited our search using key words ageism, social inequality, and social integration.

A critical analysis and synthesis of this material shows that the understanding of what “quality of life in old age” means in contemporary social gerontology is developing in two distinct schools of thought (they differ in epistemological predispositions). The more popular and leading school in the field theorizes on the diversity and the experiences

of ageing, and is built on functionalist perspectives in sociology and developmental psychology. Its approaches reveal more and more characteristics of successful (active, productive) ageing, and indicate the various means of how individuals and societies can make an active approach to their own ageing, with the aim to avoid old age (the period of dependence when the need for care emerges) for as long as possible. Another hypothesis of this school of thought is that the reason for the increasing diversity in the lifetime of a birth cohort is each individual's force to create their own lifestyle, and that this can hardly be restricted by the constraints of the social structures and culture placed upon persons as they grow older. From the sociological perspective the key issue that these approaches put forward is social inclusion of different social groups. In addition to these approaches the second, critical current reveals other social aspects of ageing in postindustrial societies. Central to the approaches taken by critical gerontology is the idea of socially constructed nature of later life; its established approaches study the experience of ageing from the perspective of political economy, and try to explain the differences in the ageing process, and what old age means to different social groups. They disclose the key role of the state in regulating and distributing individuals' life chances, and the subsequent differences between old people emerge as the consequence of the state's policies towards ageing and old age. To put it another way, they explore the influence of class, gender, race and other forms of socially or culturally based inequalities on the quality of life in old age. To further develop these insights, feminist gerontology adds the means to incorporate the issue of diversity in theory and research. All these approaches reveal that diversity is also a marker of inequalities in life chances.

The conclusion of this analysis is that the significance and circumstances of ageing have changed over the past decades, owing among other things to the changing relationship between old age and the welfare state. Critical gerontology sees these changes as a result of changed social conditions, and reveals that the idea of the welfare state is to promote an active aging policy. In its role as an advocate for elderly people living in postindustrial societies, social gerontology strives to address the needs of old age people by also addressing the issues of diversity, and social justice. This is a necessary precondition, especially if quality living in old age should be equally attainable for all social groups.

Podatki o avtorici:

Katarina Štebe

Knobleharjeva 18, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: katarina.sstebe@gmail.com